

महात्मा गांधी आणि डॉ. आंबेडकर : दोन भिन्न विचारप्रणालीतील संघर्ष

¹प्रा.डॉ.सलवदे.एस.एन, ²मंगवडे गोरख नवनाथ

¹संशोधन मार्गदर्शक, राज्यशास्त्र विभागप्रमुख वालचंद कला आणि विज्ञान महाविद्यालय सोलापूर

²संशोधक, संशोधन केंद्र, सामाजिकशास्त्र संकुल, पुअहो सोलापूर विद्यापीठ सोलापूर

Article Info	ABSTRACT
Article History: Received: 20th February 2026 Accepted: 01st March 2026 Published: 07th March 2026	डॉ.आंबेडकरांना स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधुता आणि मानवी प्रतिष्ठेला मान्यता देणाऱ्या लोकशाहीच्या पाश्चात्य संकल्पनांच्या आधारे भारतातील राजकीय सत्तेची पुनर्रचना हवी होती. महात्मा गांधी रामराज्याच्या बाजूने होते. महात्मा गांधी आणि डॉ. आंबेडकर हे दोघेही विसाव्या शतकातील महान नेते आसले तरी त्यांच्या प्रभावी व्यक्तिमत्त्वांमध्ये फरक होता. महात्मा गांधींचा जन्म २ ऑक्टोबर १८६९ रोजी झाला आणि डॉ.आंबेडकरांचा १४ एप्रिल १८९१ रोजी. अशाप्रकारे, आंबेडकर गांधींपेक्षा २२ वर्षांनी लहान होते परंतु गांधी आणि आंबेडकर दोघेही जवळजवळ एकाच वेळी भारतीय राजकीय क्षेत्रात आले. गांधी १९१५ मध्ये दक्षिण आफ्रिकेहून मुंबईला परतले. गांधीजी फेब्रुवारी १९१६ मध्ये वाराणसीतील काशी हिंदू विद्यापीठात एका कार्यक्रमात भारतीय राष्ट्रवादी आणि संस्थानी शासकांच्या समूहाला प्रबोधित करताना भारतात पहिल्यांदाच आले होते. राजकारणात प्रवेश करण्याचा त्यांचा हेतू स्पष्ट होता.
Keywords: भारतीय राष्ट्रवादी, स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधुता	

Plagiarism Check Report:

Date of Report: March 01, 2026

Similarity Index: 4%

Remarks: No significant matching text. All citations and matches are properly referenced. The manuscript is considered original.

Copyright © 2026 The Author(s). This is an open access article distributed under the Creative Commons Attribution License, (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

How to Cite: Salwade, S. N., & Mangawade, G. N. (2026). महात्मा गांधी आणि डॉ. आंबेडकर : दोन भिन्न विचारप्रणालीतील संघर्ष. *IIP: World Journal of Humanities and Social Sciences (IIPWJHSS)*, 2(I), 1033-1040.

प्रस्तावना :

डॉ. आंबेडकरांना स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधुता आणि मानवी प्रतिष्ठेला मान्यता देणाऱ्या लोकशाहीच्या पाश्चात्य संकल्पनांच्या आधारे भारतातील राजकीय सत्तेची पुनर्रचना हवी होती. महात्मा गांधी रामराज्याच्या बाजूने होते. महात्मा गांधी आणि डॉ. आंबेडकर हे दोघेही विसाव्या शतकातील महान नेते आसले तरी त्यांच्या प्रभावी व्यक्तिमत्त्वांमध्ये फरक होता. महात्मा गांधींचा जन्म २ ऑक्टोबर १८६९ रोजी झाला आणि डॉ. आंबेडकरांचा १४ एप्रिल १८९१ रोजी. अशाप्रकारे, आंबेडकर गांधींपेक्षा २२ वर्षांनी लहान होते परंतु गांधी आणि आंबेडकर दोघेही जवळजवळ एकाच वेळी भारतीय राजकीय क्षेत्रात आले. गांधी १९१५ मध्ये दक्षिण आफ्रिकेहून मुंबईला परतले. गांधीजी फेब्रुवारी १९१६ मध्ये वाराणसीतील काशी हिंदू विद्यापीठात एका कार्यक्रमात भारतीय राष्ट्रवादी आणि संस्थानी शासकांच्या समूहाला प्रबोधित करताना भारतात पहिल्यांदाच आले होते. राजकारणात प्रवेश करण्याचा त्यांचा हेतू स्पष्ट होता. डॉ. आंबेडकरांनी ९ मे १९१६ रोजी अमेरिकेतील कोलंबिया विद्यापीठात मानव्यशास्त्र चर्चासत्रात त्यांचे संशोधन वाचले. सार्वजनिक व्यासपीठावरून ते पहिल्यांदाच बोलले. त्यांच्या भाषणातील मजकूर, त्यांची मांडणी आणि शैली यावरून असे दिसून येत होते की त्यांनी भारतातील सक्रिय राजकारणात येण्याची योजना आखली होती. दोन्ही महापुरुषांच्या भाषणांनी श्रोत्यांना आश्चर्य वाटले आणि धक्काही बसला. गांधींनी त्यांच्या भाषणात स्वराज चळवळीवर कठोर टीका केली तर आंबेडकरांनी जगातील बुद्धिजीवी वर्गाला भारतातील जातीबद्दलच्या कटू आणि भयानक सत्यांची ओळख करून दिली. त्यानंतरच्या काळात गांधी आणि आंबेडकरांच्या विचारसरणीत संघर्ष झाला. भारताच्या पुनर्रचनेबाबत दोघांचेही वेगवेगळे दृष्टिकोन होते तसेच जागतिक दृष्टिकोनही परस्परविरोधी होते. गांधींसाठी, भारताच्या पुनर्रचनेबाबत वैदिक संस्कृतीची मूल्ये स्थापित करणे समाविष्ट होते. आंबेडकरांना आधुनिक पाश्चात्य मानवी मूल्यांवर आधारित नवीन भारताचा सामाजिक व्यवस्थेचा पाया घालायचा होता आणि त्यांना बौद्ध संस्कृतीच्या मूल्यांशी जोडायचे होते. आजही, भारतीय राजकारण या दोन दृष्टिकोनांमधील संघर्षाभोवती फिरत आहे. दोन्ही राजकारण्यांची ध्येये वेगवेगळी होती. तसेच ध्येय वेगळे असल्याने, त्यांचे मार्गही वेगळे होते.

महात्मा गांधी आणि डॉ. आंबेडकर :

महात्मा गांधीजींनी त्यांच्या आयुष्यात तीन पुस्तके लिहिली - १९०८ मध्ये हिंद स्वराज, १९२९ मध्ये माझे सत्याचे प्रयोग आणि १९४८ मध्ये आरोग्याची की. हिंद स्वराज गांधींच्या राजकीय विचारांचे वर्णन करते. त्यांनी त्यांच्या भाषणांमध्ये आणि वेगवेगळ्या मासिके आणि वर्तमानपत्रांमधील लेखांमध्येही त्यांचे विचार मांडलेले आहेत. गांधीजींनी स्वतः फक्त तीन पुस्तके लिहिली असली तरी त्यांच्यावर हजारो पुस्तके लिहिली गेली आहेत आणि अजूनही लिहिली जात आहेत. गांधीजींची इंग्रजीत १००० हून अधिक चरित्रे आहेत. त्यानंतर, हिंदी, गुजराती, मराठी आणि फ्रेंचसह भारतीय आणि परदेशी भाषांमध्ये त्यांची असंख्य चरित्रे आहेत. त्यांच्या भाषणांचा, पत्रांचा आणि लेखांचा प्रकाशित संग्रह १०० खंडांमध्ये आहे. त्यांचे जीवन आणि कार्य यांना अभ्यासक्रमात महत्त्वाचे स्थान आहे. आंबेडकरांनी अर्थशास्त्र, राजकारण, समाज, धर्म आणि इतर विषयांवर सुमारे २० पुस्तके लिहिली. परंतु सर्व भाषांमध्ये आंबेडकरांवर लिहिलेल्या पुस्तकांची संख्या मर्यादित आहे. त्यांच्या प्रकाशित चरित्रांची संख्या १०० देखील नाही. त्यांच्या लेखनाचा, पत्रांचा आणि भाषणांचा संग्रह इंग्रजीत १७ खंडांमध्ये प्रकाशित झाला आहे आणि

हिंदी आणि इतर भारतीय भाषांमध्ये अनुवादित झाला आहे. मासिके आणि वर्तमानपत्रांमध्ये प्रकाशित झालेल्या त्यांच्या लेखांचा मोठा भाग आणि त्यांची भाषणे, पत्रे आणि मुलाखती अद्याप पुस्तकांचे स्वरूप धारण करत आहेत. आंबेडकर किंवा त्यांची कामे अभ्यासक्रमात समाविष्ट नाहीत. गांधींना देवता म्हणून उच्च स्थान देऊन आणि आंबेडकरांना तुच्छतेने वागवून, भारतीय शासक वर्गाने त्यांचे खरे स्वरूप उघड केले आहे. आंबेडकर गांधींना मागे टाकून पुढे गेले आहेत. देशातील लोकशाही मूल्यांच्या रक्षणासाठी सध्याच्या सर्व चळवळी आंबेडकरांना त्यांचे आदर्श मानतात. आंबेडकर लोकशाही आणि मानवी मूल्यांच्या संघर्षाचे प्रतीक म्हणून उदयास आले आहेत. गांधींचे गुणगान गाण्यात आणि त्यांच्यावर विपुल ग्रंथ लिहिणारे जगप्रसिद्ध गांधीवादी इतिहासकार रामचंद्र गुहा यांना आंबेडकरांवर १० पानेही लिहिण्यासाठी वेळ काढता आलेला नाही. परंतु निदर्शनांमध्ये भाग घेताना गुहा देखील आंबेडकरांचे चित्र उंचावतात. हे भारतीय बुद्धिजीवी वर्गाचे खरे स्वरूप दर्शवते. जर सवर्ण बुद्धिजीवींनी आंबेडकरांच्या सामाजिक स्थापनेसाठी भारतात आणि परदेशात गांधींना स्थापित करण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नांचा दहावा भागही केला असता, तर गुहा सारख्या इतिहासकारांना आंबेडकरांचे चित्र घेऊन रस्त्यावर उतरावे लागले नसते. गुहा आणि त्यांच्यासारखे हजारो सवर्ण बुद्धिजीवी आज ज्या लोकशाही हक्क आणि संस्था वाचवण्यासाठी लढत आहेत त्यांच्या बाजूने गांधी कधीच नव्हते. गांधी त्यांना पाश्चात्य मानत असत. लोकशाही, स्वातंत्र्य, समानता, न्याय आणि बंधुता ही मूल्ये पाश्चात्य मूल्ये आहेत असे त्यांचे मत होते. म्हणूनच आज आपण या मूल्यांना आणि या मूल्यांना जपण्यासाठी आणि प्रोत्साहन देण्यासाठी निर्माण केलेल्या संस्थांना समर्थन देण्यासाठी आंबेडकरांकडे वळत आहोत.

गांधीजी त्यांच्या 'हिंद स्वराज' या पुस्तकात ब्रिटिशांना उद्देशून म्हणतात "तुम्ही स्थापन केलेल्या शाळा आणि न्यायालये आमच्यासाठी काही उपयोगाची नाहीत असे आम्हाला वाटते. त्यांची जागा आमच्या जुन्या पाठशाळा आणि पंचायती न्यायालयांनी घ्यावी अशी आमची इच्छा. भारतीय बुद्धिजीवींनी गांधींचे तत्वज्ञान दूरवर पसरवले आहे आणि गांधीवाद हे एक नवीन आणि अद्वितीय तत्वज्ञान म्हणून मांडले आहे. वस्तुस्थिती अशी आहे की गांधींनी वैदिक संस्कृतीच्या मूल्यांचे पुनर्रचना करत होते. गांधींची मूल्ये, ज्यांना त्यांनी भारतीय संस्कृतीची मूल्ये म्हणून वर्णन केले होते, ती प्रत्यक्षात वैदिक संस्कृतीची मूल्ये होती. प्राचीन भारताने दोन संस्कृतींना जन्म दिला - सिंधू खोरे आणि बौद्ध. रामराज्य सारख्या संकल्पना दोन्हीचा भाग होत्या. रामराज्य ही वैदिक संस्कृतीत रुजलेली संकल्पना आहे. गांधींच्या मते, रामराज्य हे देवाचे राज्य आहे. बौद्ध संस्कृतीत देवाचे राज्याला कोणतेही स्थान नव्हते. ती वैदिक संस्कृतीची संकल्पना आहे. अहिंसा आणि सत्याग्रह हे शासक आणि शासितांसमोर आपले विचार मांडण्याचे माध्यम आहेत. परंतु त्यांना मूळ आणि अद्वितीय संकल्पना म्हणून सादर केले जात आहे. अहिंसा आणि सत्याग्रह हे लोकशाही निषेधाचे माध्यम आहेत आणि गांधीपेक्षा जुने आहेत. गांधींनी लोकशाही चळवळींना अहिंसा आणि सत्याग्रह असे का संबोधले? ते त्यांना लोकशाही चळवळी म्हणून संबोधू शकले असते. कारण गांधी एक अत्यंत प्रतिभावान आणि महत्वाकांक्षी पुरुष होते. त्यांना वैदिक संस्कृतीच्या मूल्यांवर पूर्ण विश्वास होता आणि ते भारतात ही मूल्ये पुन्हा स्थापित करू इच्छित होते, परंतु ज्या काळात ते राहत होते ते अशा पद्धतींना अनुकूल नव्हते. ब्रिटिश देशावर राज्य करत होते आणि त्यांची संस्कृतीची मूल्ये वैदिक संस्कृतीच्या मूल्यांच्या विरुद्ध होती. ख्रिश्चन धर्मात शुद्धता आणि पावित्र्य यासारख्या संकल्पनांना स्थान नव्हते. म्हणूनच ब्रिटिश गोमांस आणि डुकराचे मांस दोन्ही खात होते. मुस्लिमांनी गोमांस खाणे हे वैदिक संस्कृतीसाठी एक मोठे

आव्हान होते. अस्पृश्य आणि आदिवासींना वैदिक मूल्यांशी कोणतेही आसक्ती नव्हती. म्हणूनच, गांधींनी वैदिक मूल्ये एका नवीन आवरणात मांडली, त्यांना त्यांचे मूळ तत्वज्ञान म्हणून वर्णन केले. ते स्वतः म्हणायचे की रामराज्य म्हणजे हिंदूंचे राज्य नाही तर देवाचे राज्य आहे. मग रामराज्य का? देवाचे राज्य का नाही? त्याचप्रमाणे, त्या वेळी स्वराज्य सामान्यतः ब्रिटिश राजवटीपासून मुक्तता म्हणून समजले जात असे. परंतु गांधी म्हणाले की स्वराज्य म्हणजे एखाद्याच्या मनावर आणि हृदयावर राज्य करणे. ही एक नैतिक संकल्पना आहे. गांधींनी सत्य शोधण्याचा प्रयत्न केला आणि असा निष्कर्ष काढला की देव हाच सत्य आहे. मग, गांधींनी असे का म्हटले नाही की त्यांचा शोध देवासाठी आहे? गांधीजींनी त्यांच्या मूळ तत्वज्ञानाचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या सर्व शब्दांना एक नवीन अर्थ दिला - प्रचलित शब्दापेक्षा खूप वेगळा. हे तत्वज्ञानी करत नाहीत, राजकारणी हेच करतात. म्हणून, गांधी तत्वज्ञानी नव्हते. मुळात, त्यांना वैदिक संस्कृतीचे रक्षण करायचे होते परंतु ते उघडपणे करू शकत नसल्याने, त्यांनी जाणूनबुजून त्यांच्या मूलभूत कल्पना अस्पष्ट ठेवल्या जेणेकरून योग्य वेळ आल्यावर रामराज्य सहजपणे हिंदू राज्याने, अहिंसेला हिंसेने, सत्याग्रहाला दुर्ग्रहाने (अंधश्रद्धा) आणि स्वराज्य म्हणजे ब्रिटिशांना भारतातून हाकलून लावणे इत्यादींनी बदलता येईल.

वैदिक धर्म आणि संस्कृतीचे रक्षक गांधी, वर्ण आणि जातिव्यवस्थेचे समर्थन करताना त्यांचे खरे रूप दाखवतात. ते म्हणतात, “जातिव्यवस्था ही सामाजिक संघटनेची एक व्यवस्था आहे तिला भारतात धार्मिक स्वरूप देण्यात आले आहे. इतर देशांना जातिव्यवस्थेचे मूल्य समजले नाही. ती तिथे अस्तित्वात असतानाही, ती केवळ सैल स्वरूपात होती, म्हणून त्यांना भारताइतका फायदा होऊ शकला नाही.” भारतातील जातिव्यवस्थेचा कोणाला फायदा झाला? अर्थातच, ब्राह्मण, क्षत्रिय आणि वैश्यांना झाला. आजही, या जाती भारतातील संसाधनांवर नियंत्रण ठेवतात. ज्याप्रमाणे गांधीजी वैदिक संस्कृती ही भारतीय संस्कृती मानत होते, त्याचप्रमाणे ब्राह्मण, क्षत्रिय आणि वैश्य म्हणजेच द्विज हे देखील मानतात की भारतातील संसाधनांचे शोषण करणे हा त्यांचा जन्मसिद्ध हक्क आहे आणि शूद्र, महिला आणि दलित हे तीन उच्च वर्णांची सेवा करण्यासाठी आहेत. परंतु सर्व बुद्धिजीवींनी गांधींना उघड होऊ दिले नाही. आयुष्याच्या उत्तरार्धात गांधीजींनी जातिव्यवस्थेवरील आपली भूमिका मवाळ केली परंतु त्यांनी शेवटच्या श्वासापर्यंत वर्णव्यवस्थेचे समर्थन केले. महात्मा गांधी म्हणाले, “माझा असा विश्वास आहे की वर्णांची विभागणी जन्मावर आधारित नाही. वर्ण व्यवस्थेत असे काहीही नाही जे शूद्रांना ज्ञान प्राप्त करण्यापासून किंवा आक्रमण आणि संरक्षणाची लष्करी कला शिकण्यापासून रोखते. त्याच वेळी, क्षत्रिय सेवा किंवा नोकरी निवडू शकतात. वर्ण व्यवस्था त्यांना थांबवत नाही. वर्ण व्यवस्था म्हणते की शूद्रांना व्यवसाय म्हणून अध्यापन करण्याची परवानगी नाही आणि क्षत्रियांना सेवेद्वारे उपजीविका करण्याची परवानगी नाही. त्याचप्रमाणे, ब्राह्मण युद्ध किंवा व्यापाराची कला शिकू शकतात परंतु त्यांनी ती त्यांच्या उपजीविकेत बदलू नये. वैश्य देखील ज्ञान मिळवू शकतात किंवा युद्ध कला शिकू शकतात परंतु ते त्याचा वापर उपजीविकेसाठी करू शकत नाहीत. वर्ण व्यवस्था उपजीविकेशी संबंधित आहे. कोणत्याही वर्णातील व्यक्तीने विज्ञान किंवा कला शिकणे किंवा दुसऱ्या वर्णाचे वैशिष्ट्य असलेले ज्ञान प्राप्त करणे यात काहीही नुकसान नाही परंतु त्याला त्याच्या वर्णाला नियुक्त केलेला व्यवसाय, त्याच्या पूर्वजांचा व्यवसाय स्वीकारावा लागेल. वर्ण म्हणजे त्याच्या जन्मापूर्वी एखाद्या व्यक्तीच्या व्यवसायाचे निर्धारण करणे. वर्ण व्यवस्था मानवाला परवानगी देत नाही. “व्यवसाय निवडणे. त्याचा व्यवसाय त्याच्या कुटुंबाच्या परंपरेने ठरवला जातो.” आशी श्रद्धा असलेल्या गांधींना सवर्ण विद्वानांनी आधुनिक भारतातील महान व्यक्तिमत्व म्हणून घोषित केले आहे. वर्ण

व्यवस्था ही वैदिक संस्कृतीचा कणा आहे. तिचे रक्षण करून गांधी वैदिक धर्माचे रक्षण करत होते. वर्ण व्यवस्थेच्या आधारावर नवीन भारताची उभारणी करता येईल का? गांधीवादी विद्वानांनी या प्रश्नावर निश्चितच विचार करायला हवा. एखाद्या शूद्र, एमबीबीएस, एमडीने वैद्यकीय व्यवसाय निवडावा की त्याने त्याच्या वर्ण धर्माचे पालन करावे? गांधीजी स्पष्ट होते की त्याने वर्ण व्यवस्थेने ठरवलेल्या इतरांची सेवा करावी.

गांधीजींचे आर्थिक विचार त्यांच्या सामाजिक आणि राजकीय विचारांपेक्षाही विचित्र आणि विरोधाभासी आहेत. विश्वस्ततेच्या गांधीवादी संकल्पनेवर भाष्य करताना आंबेडकर लिहितात, “धनाढ्य वर्ग गरिबांसाठी त्यांच्या मालमत्तेवर विश्वास ठेवतील असा रामबाण उपाय म्हणून गांधीवादाने मांडलेला विश्वस्ततेचा विचार हा त्यातील सर्वात हास्यास्पद भाग आहे. त्याबद्दल फक्त एवढेच म्हणता येईल की जर इतर कोणी ते मांडले असते तर लेखकाला एक मूर्ख म्हणून हसवले गेले असते ज्याला जीवनातील कठीण वास्तव माहित नव्हते आणि तो गुलाम वर्गांना असे सांगून फसवत होता की श्रीमंत वर्गांना नैतिक पुर्नशास्त्रीकरणाचा थोडासा डोस - जे त्यांच्या अतृप्त लोभ आणि अदम्य अहंकाराने या जगाला लाखो कष्टकरी लोकांसाठी अश्रूंची दरी बनवले आहे आणि नेहमीच ठेवतील - त्यांना इतके पुनर्संचयित करेल की ते वर्ग रचनेद्वारे त्यांना गुलाम वर्गांपेक्षा मिळालेल्या प्रचंड शक्तीचा गैरवापर करण्याच्या मोहाचा सामना करण्यास सक्षम असतील.” वस्तुस्थिती अशी आहे की शोषण आणि भांडवलद्वारे अधिकाधिक नफा मिळवणे हे भांडवलशाहीचे मूलभूत तत्व आहे. भांडवलदार इच्छा असूनही तो मोठ्या मनाचा आणि परोपकारी बनू शकत नाही. भांडवलशाही समाजात भांडवलदारांमध्ये स्पर्धा असते आणि जोपर्यंत त्यांना शर्यतीतून बाहेर काढायचे नसते तोपर्यंत त्यांना कामगारांचे शोषण करावे लागते. कामगारांचे शोषण फक्त एकाच अटीवर थांबू शकते - राज्य अर्थव्यवस्था ताब्यात घेणे आणि भांडवलदारांना संपवणे. म्हणूनच, गांधींचे विश्वस्ततेचे तत्व एक बनावट आहे. याचा सर्वात मोठा पुरावा म्हणजे जगातील कोणत्याही भागातील कोणताही भांडवलदार स्वतःला त्याच्या संपत्तीचा विश्वस्त मानत नाही. गांधींनी अशी भ्रामक संकल्पना का मांडली? आंबेडकरांचे उत्तर: “गांधीवादाचे पहिले विशेष वैशिष्ट्य म्हणजे त्याचे तत्वज्ञान ज्यांच्याकडे आहे त्यांना मदत करते, त्यांच्याकडे जे आहे ते ठेवण्यास आणि ज्यांच्याकडे नाही त्यांना जे मिळवण्याचा त्यांचा अधिकार आहे ते मिळविण्यापासून रोखते.” याउलट, आंबेडकरांना पाश्चात्य तत्वज्ञानाची मूल्ये भारताच्या पुर्नबांधणीचा आधार हवी होती. “पाश्चात्य” ही भौगोलिक संकल्पना नाही. पाश्चात्य तत्वज्ञान म्हणजे तर्क आणि तर्कावर आधारित तत्वज्ञान तर अ-पाश्चात्य तत्वज्ञान श्रद्धा आणि श्रद्धांवर आधारित आहे. भारत दोन्ही तात्विक परंपरांचे घर होते. चार्वाक आणि बुद्ध यांचे तत्वज्ञान तर्कावर आधारित होते तर वैदिक तत्वज्ञान श्रद्धेवर आधारित होते. गांधींसह सवर्ण लेखक आणि बुद्धिजीवींनी वैदिक परंपरेला भारतीय परंपरा म्हणून संबोधले आहे. तथापि, हा एक चुकीचा दृष्टिकोन आहे. जर आर्य परकीय आक्रमणकर्ते होते हा सिद्धांत खरा असेल, तर बुद्ध आणि चार्वाकांचे तत्वज्ञान भारतीय आहे तर वैदिक तत्वज्ञान अ-भारतीय आहे. मूळ मुद्द्याकडे परत येताना, आंबेडकरांना आधुनिक मूल्यांच्या आधारावर एक नवीन भारत बांधायचा होता जो देवावर नव्हे तर मानवावर विज्ञानावर नव्हे तर धर्मावर आणि सार्वजनिक कल्याणावर केंद्रित आहे. म्हणूनच, गांधींच्या विपरीत, आंबेडकरांनी त्यांचे विचार स्पष्ट आणि तार्किकपणे व्यक्त केले. गांधींना वर्ण व्यवस्थेच्या आधारावर हिंदू समाजाची पुर्नबांधणी करायची होती तर आंबेडकरांचा असा विश्वास होता की वर्ण व्यवस्था कधीही नवीन भारताचा पाया असू शकत नाही. आंबेडकरांनी त्यांच्या ‘अॅनिहिलेशन ऑफ कास्ट’ या पुस्तिकेत त्यांचे

विचार स्पष्ट केले आहेत. १) आंबेडकरांचा असा विश्वास होता की जातीने हिंदूंना उद्ध्वस्त केले. २) चातुर्वर्ण्याच्या आधारावर हिंदू समाजाची पुर्नरचना अशक्य आहे कारण वर्णव्यवस्थे गळणाऱ्या भांड्यासारखे किंवा नाकावर धावणाऱ्या माणसासारखे आहे. ते स्वतःच्या सद्गुणाने स्वतःचे अस्तित्व टिकवून ठेवण्यास असमर्थ आहे आणि वर्णव्यवस्थेत अधःपतन होण्याची त्यांची मूळ प्रवृत्ती आहे जोपर्यंत त्यामागे कायदेशीर मंजूरी नसेल जी त्याच्या वर्णाचे उल्लंघन करणाऱ्या प्रत्येकावर लागू केली जाऊ शकते. ३) चातुर्वर्ण्याच्या आधारावर हिंदू समाजाची पुर्नरचना हानिकारक असेल, कारण वर्णव्यवस्थेचा परिणाम म्हणजे ज्ञान मिळवण्याची संधी नाकारून जनतेला अधोगती करणे आणि शस्त्र बाळगण्याचा अधिकार नाकारून त्यांना क्षीण करणे. ४) स्वातंत्र्य, समानता आणि बंधुत्वाच्या तत्वांना मान्यता देणाऱ्या धार्मिक आधारावर हिंदू समाजाची पुर्नरचना करणे आवश्यक आहे. ५) हे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी जाती आणि वर्णमागील धार्मिक पावित्र्याची भावना नष्ट करणे आवश्यक आहे. ६) जाती आणि वर्णाचे पावित्र्य नष्ट केले जाऊ शकते. केवळ शास्त्रांच्या दैवी अधिकाराचा त्याग करून." वर्ण व्यवस्थेच्या केंद्रस्थानी असमानता आहे आणि या असमानतेला शास्त्रे आणि देव यांनी पाठिंबा दिला आहे.

जगातील सर्व संस्कृतींनी त्यांच्या विकासादरम्यान असमानतेला जन्म दिला, परंतु कोणत्याही संस्कृतीत असमानतेला धर्म आणि देव यांचे समर्थन मिळाले नाही. वैदिक धर्म हा एकमेव धर्म आहे ज्यांचे धर्मग्रंथ जातीच्या आधारावर असमानतेचे समर्थन करतात. बायबल किंवा ख्रिश्चन देव काळे आणि गोरे यांच्यातील भेदभावाचे समर्थन करत नाहीत. म्हणूनच आंबेडकरांनी वैदिक धर्मग्रंथांना सुरुंग लावण्याचा सल्ला दिला. त्यांनी स्वतः १९२७ मध्ये मनुस्मृती जाळली होती. आदर्श समाजाची त्यांची संकल्पना स्पष्ट करताना ते म्हणाले, "माझा आदर्श स्वातंत्र्य, समानता आणि बंधुत्वावर आधारित समाज असेल." येथे, जेव्हा आंबेडकर भारतीय समाजाच्या पुर्नरचनेबद्दल बोलतात तेव्हा ते हिंदू, मुस्लिम, शीख, ख्रिश्चन, अस्पृश्य, आदिवासी आणि इतर सर्व सामाजिक गटांचा समावेश करतात. तथापि, गांधी फक्त हिंदू समाजाच्या पुर्नरचनेबद्दल बोलतात. भारतीय समाजाच्या पुर्नरचनेबाबत आंबेडकरांचे विचार देखील अगदी स्पष्ट होते. ते राज्य समाजवादाच्या तत्वांच्या आधारावर करावेत अशी त्यांची इच्छा होती, ज्यामध्ये औद्योगिकीकरण हा त्याचा प्रमुख घटक असावा. त्यांनी शेतीचे औद्योगिकीकरण देखील प्रस्तावित केले आणि बाँका, विमा आणि इतर सर्व मूलभूत आणि मोठे उद्योग राज्याच्या नियंत्रणाखाली असावेत अशी त्यांची इच्छा होती. त्यांच्या "राज्य आणि अल्पसंख्याक" या पुस्तकात, आंबेडकरांनी भारतीय अर्थव्यवस्थेत सुधारणा करण्याच्या संदर्भात खालील मुद्दे नमूद केले आहेत: "१) जे उद्योग प्रमुख उद्योग आहेत किंवा जे प्रमुख उद्योग म्हणून घोषित केले जाऊ शकतात ते राज्याच्या मालकीचे आणि चालवले जातील. २) जे उद्योग प्रमुख उद्योग नाहीत परंतु जे मूलभूत उद्योग आहेत ते राज्याच्या मालकीचे असतील आणि ते राज्य किंवा राज्याने स्थापन केलेल्या महामंडळांद्वारे चालवले जातील. ३) विमा हा राज्याचा एकाधिकार असेल आणि राज्य प्रत्येक प्रौढ नागरिकाला त्याच्या वेतनानुसार जीवन विमा पॉलिसी घेण्यास भाग पाडेल जे विधिमंडळाने ठरवले असेल. ४) शेती हा राज्य उद्योग असेल, समाजाबद्दलच्या त्यांच्या विचारांप्रमाणेच, अर्थव्यवस्थेबद्दलचे आंबेडकरांचे विचार देखील स्पष्ट आहेत.

डॉ. आंबेडकरांना लोकशाही तत्वांवर आधारित भारतीय राजकारण हवे होते. त्यांनी लोकशाहीची व्याख्या "रक्तपात न करता लोकांच्या आर्थिक आणि सामाजिक जीवनात क्रांतिकारी बदल घडवून आणणारे सरकारचे एक रूप आणि पद्धत" अशी

केली. ते पुढे म्हणाले, "लोकशाही ही केवळ सरकारचे एक रूप नाही. ती प्रामुख्याने सहजीवनाची, एकत्रित अनुभवाची एक पद्धत आहे. ती मूलतः सहकार्याबद्दल आदर आणि आदराची वृत्ती आहे." आंबेडकरांच्या मते, राजकीय लोकशाही चार तत्वांवर आधारित आहे. १) व्यक्ती स्वतःमध्ये एक ध्येय आहे. २) व्यक्तीला काही अविभाज्य अधिकार आहेत जे संविधानाने त्याला हमी दिले पाहिजेत. ३) विशेषाधिकार प्राप्त होण्याच्या पूर्वार्थ म्हणून व्यक्तीला त्याचे कोणतेही संवैधानिक अधिकार सोडण्याची आवश्यकता नाही. ४) राज्य इतरांवर राज्य करण्यासाठी खाजगी व्यक्तींना अधिकार सोपवणार नाही." स्वातंत्र्य, समता, न्याय, बंधुता आणि मानवी प्रतिष्ठेला मान्यता देणाऱ्या पाश्चात्य लोकशाही संकल्पनेच्या आधारे भारतातील राजकीय सत्तेची पुर्नरचना डॉ.आंबेडकरांना हवी होती. राज्याचे अधिकार कायदेमंडळ, न्यायपालिका आणि कार्यकारी यांच्यात विभागले जावेत अशी त्यांची इच्छा होती. दुसरीकडे, गांधी रामराज्याच्या बाजूने होते जी एक लोकविरोधी होती हे सिद्ध झाले आहे

डॉ.आंबेडकर आणि महात्मा गांधी हे दोन वेगवेगळ्या विचारसरणीचे प्रतिनिधित्व करत होते. जागतिक पातळीवर, आंबेडकर पाश्चात्य तत्वज्ञानाचे (तर्कावर आधारित) समर्थन करत होते तर गांधी हे पाश्चात्य तत्वज्ञानाचे (श्रद्धेवर आधारित) समर्थक होते. भारतीय संदर्भात, आंबेडकर बौद्ध तत्वज्ञानाचे आणि गांधी वैदिक तत्वज्ञानाचे प्रतिनिधित्व करत होते. सवर्ण विचारवंतांचा असा युक्तिवाद आहे की गांधी आणि आंबेडकर यांचे अंतिम ध्येय एकच होते जरी त्यांचे मार्ग वेगळे असले तरी. सत्य हे आहे की त्यांची ध्येये आणि मार्ग दोन्ही वेगळे होते. आंबेडकर आधुनिकतेचे समर्थक होते आणि गांधींना वैदिक धर्माचे पुनरुत्थान हवे होते. या दोन मूल्य प्रणालींमधील संघर्ष भारतातील सामाजिक, राजकीय आणि आर्थिक संघर्षांच्या मुळाशी आहे. भारतातील सवर्ण विचारवंत जितक्या लवकर हे वास्तव स्वीकारतील तितकेच ते देशासाठी चांगले होईल.

संदर्भसूची :

१. डॉ. रावसाहेब कसबे - डॉ. आंबेडकर आणि भारतीय राज्यघटना
२. डॉ. रावसाहेब कसबे आंबेडकरवाद: तत्व आणि व्यवहार
३. नलिनी पंडित - आंबेडकरवाद
४. डॉ. भास्कर लक्ष्मण भोले - डॉ. आंबेडकरांचा वैचारिक वारसा
५. प्रा. म. द. देशपांडे - आंबेडकर यांचे राजकीय विचार
६. धनंजय कीर - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर
७. डॉ. नरेंद्र जाधव - बोल महामानवाचे
८. द. न. गोखले - डॉ. आंबेडकरांचे अंतरंग
९. शंकरराव खरात - डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार
१०. भालचंद्र फडके - फुले-आंबेडकर शोध आणि बोध
११. डॉ. रावसाहेब कसबे - आंबेडकर आणि मार्क्स
१२. वा. ना. कुबेर - डॉ. आंबेडकर विचार मंथन

१३. नलिनी पंडित - गांधी

१४. डॉ. रावसाहेब कसबे - गांधी : पराभूत राजकारणी आणि विजयी महात्मा

१५. धनजय किर - डॉ. आंबेडकर जीवन आणि कार्य

१६. वाटसरू (वेध आंबेडकरी विचार व्यवहाराचा. २०१६)